

Članki in prispevki

UDK 37.014.5(497.4)«1754»

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prejeto: 27. 9. 2015

Teodor Domej*

Načrt za organizacijo šolstva v vojvodini Kranjski iz leta 1754

A plan for the organisation of education in the Duchy of Carniola in 1754

Izvleček

Leta 1754 je reprezentanca in komora za vojvodino Kranjsko izdelala stališče k pobudi dunajskega dvornega urada o možnosti ustanovitve t.i. političnega seminarja, poklicno izobraževalne šole. Članek prikazuje razpravo, v kateri so sodelovali uradniki, zastopnik ljubljanskega magistrata, rektor ljubljanskega jezuitskega kolegija in predstavnik ljubljanske škofije. Posebno pozornost posveča načrtu za organizacijo šolstva na Kranjskem, ki ga je izdelal Johann Joseph pl. Hofmann, svetnik reprezentance in komore.

Abstract

In 1754, the authorities drew up an opinion in relation to the Duchy of Carniola and the initiative by the Vienna court office concerning the possibility of founding a "political seminary", a vocational school. The article talks about the discussions between officials, the representative of the Ljubljana town hall, the rector of the Ljubljana Jesuit College and the representative of the Ljubljana diocese. There is a special focus on the plan for the organisation of education in Carniola created by Johann Joseph von Hofmann, a councillor representing the imperial authorities.

4. novembra 1752 je študijski oddelek dvorne pisarne na Dunaju (Directorium in publicis et cameralibus) sestavil dopis, naslovljen na reprezentance in komore Moravske, Šlezije, Avstrije ob Aniži, Štajerske, Koroške, Kranjske in Tirolske, s katerim je naročil vsem deželnim upravam, da presodijo priloženi načrt za tako imenovano »po-

* Teodor Domej, mag. dr., strokovni nadzornik za slovenščino na Deželnem šolskem svetu v p., Celovec, Avstrija, e-pošta: theodor@domej.at

** Opomba uredništva: Dr. Teodor Domej je v letu 2015 prejel nagrado za življenjsko delo na področju zamejskega šolstva. Uredništvo Šolske kronike mu za prejeto visoko nagrado na področju šolstva iskreno čestita.

litično šolo« in izoblikujejo mnenje o vzpostavitvi izobraževalne ustanove.¹ »Z uvedbo različnih razredov naj bi politično mladino, ki se nima volje posvetiti višjim študijem, postopoma izobrazili za deželnoknežjo službo in jo vzgojili v dobrobit države.« Iz drugih virov vemo, da je češka reprezentanca in komora dobila podobno nalogo že nekaj tednov prej. Vse tedanje habsburške dedne dežele so torej prejele enake dopise s pobudo ustanoviti šolo, kakršne dotlej na ozemlju habsburške monarhije ni bilo. Poskus ustanavljanja šolskega tipa, imenovanega seminarium politicum, predstavlja začetek prizadevanj za vzpostavitev poklicno izobraževalnega šolstva v habsburških dednih deželah. Dvorna pisarna je dopisu na Kranjsko priložila tiskane izvode po obsegu drobne publikacije (16 strani v kvartu), ki je izšla leta 1739 v Nürnbergu². Tisk ima dolg naslov, tipičen za baročno obdobje.³ Kako so se odzvali v deželah, ki jih je Dunaj pozval, ne vemo v vseh podrobnostih. Z gradivom dvorne študijske komisije Avstrijskega državnega arhiva je najboljše dokumentirana razprava, ki se je razvila na Kranjskem, nekaj podatkov o usodi tega šolskega projekta v drugih dednih deželah pa vsebujejo redke publikacije ali znanstvene razprave.

Avtor tiskane publikacije o šolskem projektu »političnega seminarja« je bil Johann Gottfried Groß (1703–1768). Po nezaključenem študiju teologije (na univerzah v Halle in Leipzigu) je bil hišni učitelj in profesor, nazadnje (1740) na viteški akademiji v Erlangenu, nakar se je posvetil novinarstvu. V Erlangenu je izdajal in pisal časopis »Auszug der neuesten Weltgeschichte« oziroma »Der Erlanger« (*slov. Izvleček najnovejše svetovne zgodovine, Erlangenski [časopis]*). Izšlo je vsega 38 letnikov (1741–1768). Bralcev ni našel le v Nemčiji, temveč širom Evrope in nekaj celo v Ameriki, tako da je dosegla naklada 18.000 izvodov. V 1. šlezijski vojni se je postavil na stran Marije Terezije (in proti pruskemu kralju Frideriku Velikemu), v sedemletni vojni pa je prešel na stran pruskega kralja. Johann Gottfried Groß je bil ugleden predstavnik nemškega razsvetljenega izobraženstva.⁴

Kaj je vsebina tankega tiska izpod peresa nemškega avtorja? Njegov prvi biograf (G. A. Will⁵) je spis imenoval »popoln načrt realke« (»vollständiger Entwurf einer Realschule«) oziroma »komercialne akademije« (»Commerzien-Akademie«). Šol te vrste v habsburški monarhiji tedaj niso poznali. Nekaj predlogov za ustanovitev poklicnih šol za srednji sloj je nastalo že v 17. stoletju, vendar niso postali stvarnost ali

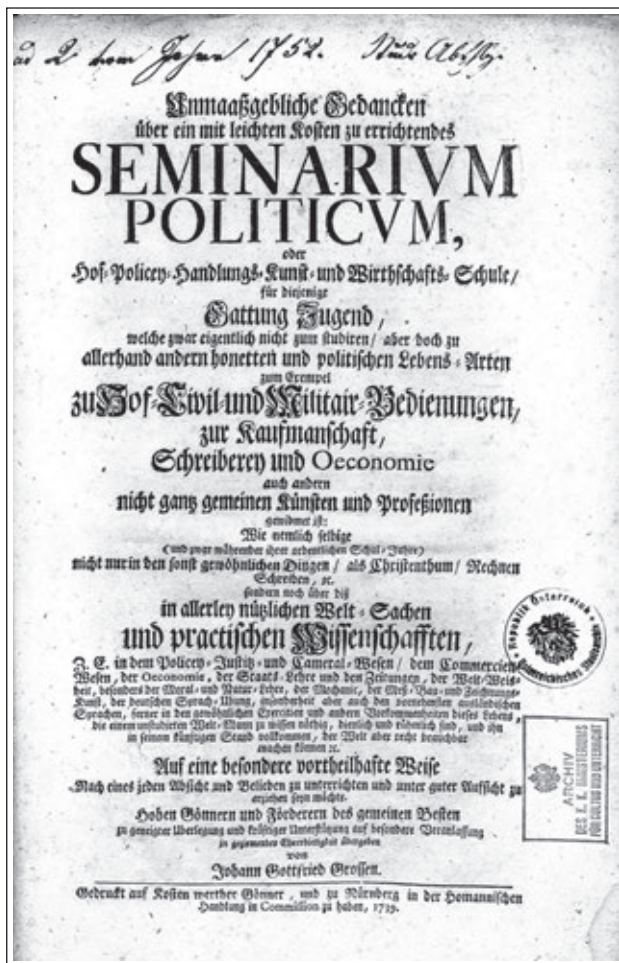
1 Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Unterricht und Kultus, Studienhofkommission, Karton 76, Politische Schulen (Sign. 16), Mappe 8: Politische Schulen (in genere und in Schlesien).

2 Johann Gottfried Groß, *Unmaaßgebliche Gedancken über ein mit leichten Kosten zu errichtendes Seminarium politicum* [...] Nürnberg 1739. Spletni naslov <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd18/content/pageview/1882312> (26. 09. 2015); tisk je ohranjen tudi v kartonu 76 (glej op. 1).

3 Slikovna priloga 1.

4 Anton Ernstberger, Groß, Johann Gottfried", *Neue Deutsche Biographie* 7 (1966), str. 141 sl. <http://www.deutsche-biographie.de/ppn118698095.html> (26. 09. 2015)

5 G. A. Will, *Lebensgeschichte des sehr berühmt gewordenen Hofraths Johann Gottfried Groß, gewesenen Erlanger Zeitungsschreiber*, Nürnberg 1788. <https://books.google.at> (26. 09. 2015)

*Načrt političnega seminarja,
naslovna stran tiska (hrani
Avstrijski državni arhiv).*

pa so imele te izobraževalne ustanove kvečjemu lokalni pomen oziroma le zelo nizko število učencev (tako na primer dunajska viteška akademija, ustanovljena 1682, namenjena plemiškim mladeničem). Glavna ciljna skupina teh šol je bila moška plemiška mladina. V prvi polovici 18. stoletja je nastalo nekaj novih poklicno izobraževalnih ustanov. Tako je bila 1717 na Dunaju ustanovljena inženirska akademija, ki pa je prav zaživela šele za časa Marije Terezije. V prvih letih njene vlade so se ustanovitve vrstile nekoliko hitreje. 1744 je Kremsmünster dobil viteško akademijo, 1746 Dunaj »Collegium Theresianum«, 1751 je v Dunajskem Novem mestu (Wiener Neustadt) začela z izobraževanjem vojaška akademija, leta 1754 na Dunaju Orientalna akademija, predhodnica diplomatske akademije, torej v glavnem zelo specializirane vsebine, ki so bile večinoma namenjene plemiškim sinovom. Groß je na naslovni strani definiral ciljno skupino šole. Namenil jo je »tisti vrsti mladine, ki ne namerava študirati, temveč se hoče posvetiti drugim poštenim in političnim načinom življenja, na primer dvornim,

civilnim in vojaškim službam, trgovstvu, pisarniškem delu in gospodarstvu ter drugim ne čisto navadnim umetnostim in poklicem«. Mladi naj bi se izobrazili »(in sicer v letih njihovega rednega šolanja) ne le v sicer običajnih stvareh, kot so krščanstvo, računanje, pisanje itd., temveč tudi v vsakovrstnih koristnih zadevah in praktičnih znanostih (...) na posebno primeren način«.

Kdo naj bi obiskoval šolo? Uvodoma je Groß poudaril svoje načelno gledanje na vlogo in pomen izobraževanja: »Otroci so dragocen biser in od njihove dobre ali slabe vzgoje ni odvisna le njihova sreča ali nesreča, temveč velik del blagostanja in gorja države. Najznamenitejše med starimi republikami so za umno vzgojo svoje mladine skrbele v enaki meri kot za obrambo države pred zunanjimi silami. Veljalo je spoznanje, da največ zmešnjav, ki prizadenejo svet, povzročijo ljudje, ki so odraščali v nevednosti in slabih navadah.«

Mladostnike je Groß razdelil v tri skupine. K prvi je prišteval študente, ki študirajo, da bi postali teologi, zdravniki ali učitelji. V drugi je videl mladostnike, ki ne študirajo. Imenoval jih je politična mladina, ki pa naj ne bi postala del preprostega prebivalstva, temveč naj bi se posvetila uglednejšemu načinu življenja in prav takim službam. Tretjo kategorijo zanj predstavlja mladina, ki izvira iz spodnjih slojev mestnega prebivalstva in kmečkega stanu. Ker je avtor izhajal iz nemških šolskih razmer, je menil, da je za prvo kategorijo mladine poskrbljeno s tako imenovanimi latinskimi šolami, za tretjo pa z nemškimi. Največ pozornosti je posvetil mladeničem druge kategorije, ki nimajo namena postati niti latinci niti rokodelci, vojaki, kmetje in dninarji. »Ta zares žlahtni del mladine je do zdaj popolnoma zanemarjen in v Nemčiji, rekel bi v celi Evropi, vse do danes nima na razpolago nobene primerne šole. Čeprav so Angleži in Francozi pred dolgimi leti začeli ustanavljati akademije za mlade ljudi, ki ne študirajo, so vendar te namenjene samo eni ali drugi vrsti življenja, na primer mladini, ki se hoče posvetiti pomorstvu ali vojaštvu. Vendar se tudi že na tem vidi, da so začeli skrbeti za tretjo vrsto šol.« Opazil je, da mora ta sloj mladine obiskovati ali latinske šole ali pa mora imeti zasebne učitelje. O obojih je imel slabo mnenje. Latinske šole je imel za preostanek bivših samostanov, kjer se le težko poslovijo od stare površnosti in učenci »v njih zapravljajo najboljša šolska leta s praznimi početji«, na primer z deli Cornelia Neposa, z zamotano slovnico grškega jezika ali pa s popolnoma nepotrebnimi zgodbami ali frazami starih Rimljanov in barbarov. Med zasebnimi učitelji po njegovem mnenju samo eden od sto razume svoj posel in zna mladega učenca spretno naučiti stvari, ki so svetu primerne. Ob tem se je spraševal, kje naj bi se usposobili ti ljudje, ki so pogosto slabo vzgojeni, niso videli veliko sveta in jim gre le za pičli ljubi kruhek.

Primerne možnosti izobraževanja te vrste mladine Groß ni videl. »Če takega fanta pošljejo v javne šole, potem se v nemških šolah, kjer sedijo skupaj učenci vseh slojev prebivalstva, ne nauči nič več kot vsak mestni ali kmečki otrok, hkrati pa se nauči tudi navad in načina življenja takih otrok. Če pa ga pošljejo v latinske šole in on že ve, da ne bo študiral, se posveti lenobi in se preda z ostalo množico nebrzdani svobodi. V kolikor meni, da bo študiral, se dolga leta zastonj muči z nepotrebnimi rečmi in če je

predrsal vse šolske klopi, na koncu ve o stvareh, ki bi jih moral poznati, tako malo kot poprej. Izkušnja pove, da starši teh otrok tožijo, da ne vedo, kam s svojimi sinovi.«

Šolo novega tipa je namenil otrokom plemiškega stanu, ki ne nameravajo študirati ali pa študirati le viteške veščine (cavalierement), s pripombo, da imajo taki na voljo tudi še viteške šole; obiskovali naj bi jih tudi oni, ki nameravajo postati vojaki ali oficirji, pa ne najdejo mesta v kadetnicah ali pa tja niti nočejo. Izobraževala naj bi za delo v uradih vseh vrst od dvora navzdol, obiskovali naj bi jo vsi, ki si služijo kruh s pisanjem in računanjem, na primer upravniki, notarji, bankirji, trgovci, poštni uslužbenci itd. Pritegniti je hotel tudi vse, ki so nameravali izbrati delo kot umetniki, lekarnarji, padarji, gradbeni mojstri, inženirji, mehaniki, bakrorezci, knjigotržci, ti-skarji, kiparji, slikarji, gostinci itd., pa tudi tiste, ki živijo od svojih rent. »Vsi ti poklici ne zahtevajo študirane, vendar pa spretnega moža, ki ima bistro glavo, ki pozna boga, sebe in današnji svet in z vsakim zna ravnati, kot se spodobi.« Politična mladina, kot jo imenuje, naj bi se spoznala v javnem življenju, ravno tako pa poznala najvažnejše zakone naravnega in meščanskega prava, po katerih se je treba ravnati. Groß je torej hotel šolo, ki bi se osredotočila na potrebe gospodarstva.

Ob vstopu v šolo naj bi bili učenci stari sedem, osem ali pa tudi več let. Od samega začetka (od opismenjevanja) do konca naj bi trajalo šolanje sedem ali osem let, torej nekako do 15. ali 16. leta starosti. »V teh osmih letih, ki so drugače ponavadi napol ali povsem izgubljena, bi se lahko mladi človek naučil neizmerno veliko koristnih stvari in evropskih jezikov, ne da bi se pri tem do kraja izmučil. Ostalo bi mu še dovolj časa, da bi se ob tem izpopolnjeval v pisarnah, v trgovinah, gostinskih obratih ali pa tudi na dvoru, na potovanjih itd., da bi popolnoma obvladal svoj bodoči posel.« Šolali naj bi se učenci, ki stanujejo v šoli ali pa taki, ki so v šoli samo čez dan. Lahko bi se odločili za celodnevno prisotnost ali pa samo za izbrano število ur. Lahko bi na šoli začeli in zaključili svojo izobraževalno pot, lahko bi jo na njej nadaljevali ali pa se po njej vpisali še na gimnazijo ali akademijo.

Groß je imel svoje predstave tudi glede vodstva in učiteljev. Seminar naj bi imel dva predstojnika, pri čemer naj bi bil eden učenjak, drugi pa uradnik (svetnik) ali trgovec. Vsak seminar naj bi imel tudi nadzornika, neke vrste pedagoškega vodjo, ki naj bi bil odgovoren, da doseže ustanova svoj namen, namreč mladino poučevati samo v dejanskih in koristnih stvareh. V nasprotju s tedanjim osnovnošolskim in gimnazijskim poukom naj bi na šoli poučevali strokovni ali predmetni učitelji, ne razredni, kot je bilo tedaj pravilo. Učitelji naj bi imeli univerzitetno izobrazbo (taki, ki so dosegli akademsko stopnjo kandidatov) in sicer različnih fakultet. Groß ni videl vzroka, da bi bilo poučevanje v pristojnosti teologov. Strokovnost naj bi bil pogoj tudi za učitelje jezikov, računanja, pisanja, risanja. Prav tako naj bi poučevali gradbeniki, umetniki in tudi v predvidenih vajah naj bi študente vodili izvedenci v svojih strokah.

Učni predmeti naj bi bili naslednji: teološke zadeve ali pa navodila krščanstva, branje sv. pisma, v kolikor tega drugod dobro ne poučujejo. Te vsebine naj bi ali nadzornik ali pa duhovnik (pridigar) po možnosti poučeval starosti učencev primerno.

Drugi učni predmeti naj bi bili črkovanje in branje, pisanje s pravopisom, računanje. Poseben poudarek je dal Groß pouku tujih jezikov, začenši z latinščino, vendar v omejenem obsegu, saj naj bi učenci usvojili le osnove. Med tujimi jeziki je navedel francoščino, italijanščino, nizozemščino, angleščino itd. (v kolikor so na razpolago primerni učitelji). Nadaljnji predmeti naj bi bili vedenje o državi in času (z zgodovino, geografijo, poukom o najimenitnejših državah, posebej še o lastni državi), umetnost in strojništvo (z matematiko in mehaniko ter raznimi praktičnimi znanji), gradbeništvo, fizika in naravoslovje, morala in нравstvenost, pravo in politične vede, nemško govornišstvo in dopisovanje, trgovstvo, gospodarstvo ali ekonomija ter posebnosti.

Obširna so izvajanja o učni metodi. V razredu naj bi ne bilo več kot 12 učencev. Ne manj, ker bi bili sicer stroški previsoki, ne več, ker jih po njegovem mnenju učitelj s pridom več ne more poučevati. Poudaril je, da naj se učitelj ravna po splošnem pravilu »jasnosti, temeljitosti in pravega reda«. Kolikor je le mogoče, je treba stvari pokazati na stvarih samih in jih tako poučevati. Pojme je treba poučevati hkrati s stvarmi. Stvari, ki jih ni mogoče prikazati, je treba spraviti v dobro tabelo ali pa v zgodovinsko podobo. Učiteljem je treba tabele razložiti (predlagal je torej neke vrste priročnike za učitelje). Menil je, da je treba poučevanje mladine pospremiti z aktivnostmi, in poudaril, da je treba snov ohranjati v spominu in jo pridno ponavljati. »Nekaj stvari lahko pokažemo v naravni podobi, druge v obliki majhnih delov ali vzorcev. Nekatere lahko prikažemo v obliki modelov, pri drugih spet se lahko zadovoljimo z načrti ali bakrorezi. Posebej pa je k temu načinu poučevanja treba prišteti poskuse. Korist je v tem, da takšen pouk ni le živahnejši, temveč tudi nagovori čute, pri tem pa prištedi odvečne besede in pri mladini ohrani trajni užitek in zbranost.« Prepričan je bil, da je treba besede/pojme poučevati hkrati s stvarmi, na primer pri poučevanju jezikov ne iz nekoristnih in suhih ali nabuhlih spisov, temveč iz takih knjig, kjer je vsebina enako koristna kot jezik, ki se ga učijo. Vse po pregovoru: *Vitae, non scholae discendum*.

V razredih naj bi bili mehanični instrumenti, stroji, telesa, kovine, vzorci itd., stenske tabele, grbi, načrti, slike in figure. Vsak razred naj bi bil tudi bivalni prostor, za tiste, ki v šoli stanujejo, je to lahko tudi soba. Mladino je treba aktivirati in jo navaditi, da to kar vidi in se uči, tudi naknadno naredi in izdela. Kar se tiče discipline, je bil mnenja, da ne sme biti ne nebrzdane svobode niti hlapčevske podložnosti. »Oboje trajno škoduje do kraja življenja.« Pomislil je tudi na rekreacijo oziroma razvedrilo: »Čeprav naš pouk ni nič drugega kot razvedrilo, zahteva precej sedenja. Mladi ljudje se radi igrajo. Zato jim je treba omogočiti igranje, vendar tako, ki ne prinese le užitka srca, temveč tudi zmerno gibanje telesa, da raztegnemo živce in ude, da postanejo gibčni in močni in se škodljiva in odvečna tekočina spoti.« Omenja tudi glasbo, govore; pri starejših učencih pa ne izključuje vojaškega ekserciranja ali telesnih vaj na prostem.

Za izobraževanje na šoli je predvideval Groß plačevanje šolnine. Poleg tega je izhajal iz tega, da bo možno stroške, ki nastajajo z njo, pokrivati z darili, volili, štipendijami, pa tudi z javnimi sredstvi, prenamenjenimi od drugih šol. Pripomnil je, da vzdrževanje take šole zahteva manj sredstev kot pa stroški, ki nastanejo z eno kompanijo vojakov, pri čemer pa prinaša več koristi kot cel regiment.

Že kratek povzetek tiska pokaže, da take šole v habsburški monarhiji tedaj ni bilo nikjer. Kako so v deželnih glavnih mestih sprejeli poziv k razmisleku o vzpostavitvi takega zavoda, ostaja v veliki meri odprto vprašanje, ker imamo na razpolago samo omejeno število uradnih pisnih virov. Primerjamo zaenkrat lahko samo dva odziva in sicer kranjskega s češkim.

Kranjska reprezentanca in komora se na dunajsko pobudo dolgo ni odzvala. Šele 19. februarja 1754, torej več kot 15 mesecev po pismu z Dunaja, se je v Ljubljani sestala skupina za izobraževanje pristojnih ljudi. V dokaj podrobnem zapisniku⁶ so kot udeleženci v razpravi zabeleženi: grof Johann Seyfried Herberstein, predsednik c.kr. reprezentance in komore vojvodine Kranjske, svétniki baron Franz Raigersfeld, Johann Joseph pl. Hofmann⁷, Johann Andre Uhris (vojni komisar), baron Johann Benjamin Erberg, Niclas Rudolph pl. Raab, generalni vikar ljubljanske škofije Karl pl. Peer, neki svetni duhovnik (Copriunik/Kopriunik), ljubljanski mestni sindik Franz Joseph pl. Raditsch⁸ ter dva pisarja.

S pisnim stališčem, ki so ga vključili v zapisnik, se je na poziv reprezentance in komore odzval tudi rektor ljubljanskega jezuitskega kolegija Joseph Nitsch. Uvodoma je pohvalil, da je načrt hvalevreden, zelo koristen in zelo jasen. Imel pa je vrsto pomislekov. Svoje pripombe je omejil na učence, učno snov in financiranje. Glede učencev je trdil, da je v deželi le malo takih, ki bi sedeli doma in bili samo staršem v breme. »Največji del obiskuje latinske šole in se uči svobodnih umetnosti, ko pa dosežejo primerno starost, se izučijo obrti ali pa katere od drugih umetnosti. Zato bi le težko dosegli v 13 znanostih po najmanj 12 učencev na razred, kot to predvideva avtor spisa. Če bi sprejeli tudi tiste fante, ki morajo zaradi skromnega učnega uspeha po enem ali dveh letih zapustiti latinske šole, bi sicer mogoče nekoliko lažje dosegli to število, vendar bi to le malo koristilo, ker znanosti, ki naj bi se poučevale v seminarju, zahtevajo najmanj povprečno nadarjene učence, za nekatere pa, če naj jih usvojijo popolnoma, morajo biti nadpovprečno nadarjeni. Takih pa ne moremo pričakovati med tistimi, ki se v enem ali več letih brez napak ne naučijo niti kake latinske konstrukcije.« Podvomil je, da bi lahko učenci, stari 10, 12 ali 14 let bili sposobni zares razumeti zahtevno snov, kot je strojništvo, gradbeništvo, fizika, svetno in cerkveno pravo, trgovstvo in ekonomijo, če bi se jih poučevalo le eno ali pa kvečjemu dve leti po eno uro na teden. »Te znanosti zahtevajo že nekoliko bolj razsvetljen um in za nekatere je znanje latinščine skoraj neobhodno potrebo.« Avtorja načrta kritizira, ker od učencev zahteva le

6 Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Unterricht und Kultus, Studienhofkommission, Karton 96, Volksschulen (Sign. 18), Innerösterreich, Mappe: Krain, Laibach 1754–1791.

7 Tudi Hoffmann.

8 Imena so dopolnjena s pomočjo šematizmov, na primer: *Kayserlich= und Königlicher Wie auch Erz=Herzoglicher, Dann Dero Haupt= und Residenz-Stadt Wien Staats= und Standes Calendar Auf das Gnaden=reiche Jahr Jesu Christi MDCCLIV*, Wien in Oesterreich, str. 483–485. <http://alex.onb.ac.at/> (26. 09. 2015)

tolikšno znanje latinščine, da razumejo pojme in znajo za silo nekaj razložiti. Tudi s tako imenovano tabelarično metodo se rektor kolegija ni popolnoma strinjal, čeprav ji ni odrekal vsakega učinka. Menil pa je, da je primerna za že izkušene može, ki naučeno s pomočjo tabel lažje obdržijo v spominu, začetnikom pa zaradi kratkosti preseda in snov težko razumejo. Opozoril je še na verjetnost, da nekateri učenci ne bi zapopadli snovi in ne bi napredovali ali ne bi imeli volje napredovati v višje razrede. Zato bi v višjih razredih bilo le zelo malo učencev, kar bi imelo za posledico, da bi za učitelje ne bilo potrebnih prihodkov. Glede velikega števila predmetov, ki bi se vzporedno poučevali, je menil, da bi se nobenega ne v popolnosti naučili. Tako bi učenci po nekaj letih naučeno kmalu spet pozabili. Nemogoče je pričakovati, da bi učenec v osmih letih od naštetih 40 umetnosti popolnoma usvojil več kot kvečjemu tri ali štiri. Glede potrebnih izdatkov za učno osebje in razna učila je sklepal, da bi bili zelo visoki. Menil je, da bi šolnina in drugi stroški (med drugim prehrana, knjige in druge potrebščine) presegli zmožnosti srednjega sloja in meščanov. Rektor najvišje in največje izobraževalne ustanove na Kranjskem je bil torej več kot le skeptičen glede možnosti ustanovitve takega seminarja na Kranjskem.

Bolj jasen in manj prizanesljiv je bil svetni duhovnik. Kar naravnost je rekel, da ima predlog za nekoristen in težko uresničljiv. Dodal je še, da je iz dveh razlogov celo nevaren. Prvi razlog je bil, da bi katoliška mladina dobila v roke vse knjige svetega pisma brez izjeme, drugi pa, da je načrtovalec tega spisa podoben opatu Mosheimu, ki je sicer med najbolj učenimi svojega časa, ni pa katoličan. Avtorja Grošša sicer ni poznal, pravilno pa je sklepal, da očitno gre za protestanta, kar je bil tedaj dodaten argument proti projektu.

Zastopnik ljubljanskega magistrata Raditsch je v svoji oceni skušal biti trezen. Vzpostavitev take šole „bi bila na Kranjskem nekoliko težja kot v deželah pred njenimi mejami, ker bi morala mladina Kranjske najprej popolnoma obvladati nemški jezik.“ Kot edini v krogu izvedencev je opozoril na jezikovno plat izobraževanja. Izpostavil je pomen obvladanja nemščine. „Šele potem bi mogla (mladina Kranjske) v zadostni meri razumeti knjige, ki bi ji bile predložene v šoli; v deželnem jeziku takih knjig ni in prav tako se ne more znanosti obravnavati v deželnem jeziku; zato bi bilo najprej treba misliti na to, kako bi s pomočjo učiteljev, ki dobro obvladajo nemščino, mogli uvesti nemštvo („Germanismus“). Kot nadaljnjo oviro je navedel revščino dežele in nizko število kranjskega prebivalstva, ker ni pričakovati, da bodo vsi sinovi obrtnikov, meščanov in kmetov šli študirat. Kot možno alternativo je predlagal ustanovitev vojaške šole, ki bi jo obiskovali oni, ki se ne bi odločili ne za latinske znanosti ne za obrt ne za kmetijstvo. „Deželni knez bi tako dobil dobre vojake in dežela bi se znebila ljudi, ki se predajajo lenobi.“ Glede pouka ostalih predmetov, kot na primer komercialne znanosti, matematike, gradbeništva v vojaške namene (graditve trdnjav), arhitekture itd., je mnenja, da je bolj primeren za velika mesta z več prebivalci, kjer bi se lažje našlo zadostno število ljubiteljev takih znanosti in bi bilo zato lažje vzdrževati učno osebje.

Najobsežnejše je bilo stališče svetnika Hofmanna⁹ z dne 21. februarja 1754. V njem dobimo dokaj natančno sliko tedanjega stanja na področju izobraževanja na Kranjskem, čeprav moramo biti seveda kritični do vira in upoštevati odnos pisca do dežele in njenega prebivalstva. Kot rektor jezuitskega kolegija je tudi Hofmann izdelal pisno stališče. Osredotočil se je na predavatelje in učence. Glede predavateljev je menil, da bi na Kranjskem mogli najti le malo takih, ki bi bili usposobljeni prevzeti vsebine, ki jih predvideva Grošov učni načrt. Morali bi jih torej iskati po drugih krajih, kar bi povzročilo visoke stroške, če bi jih hoteli spraviti v deželo in jih v njej držati. Izdatki bi bili vsekakor zelo visoki, če bi morali poskrbeti za predavatelje za vsa znanstvena področja, ki jih avtor projekta omenja. Tudi če bi namestili le dva ali tri profesorje, bi bili letni izdatki za njihovo plačo zelo visoki. Spraševal se je, s čim bi jih mogli kriti. Bil je prepričan, da šolnina nikakor ne bi zadoščala. Projekt bi zahteval torej vnaprej zagotovljena sredstva za osebje, knjige in ostale učne pripomočke. In kaj je menil glede študentov? Na Kranjskem je razlikoval štiri skupine mladine, plemiško, višjo meščansko, navadno meščansko ter slednjič delavsko in kmečko. Glede prve in druge skupine je trdil (upošteval je le moško mladino), da po navadi obiskuje latinske šole. Vanje vstopi z osmim ali najkasneje devetim letom starosti. V tej skupini ni videl veliko kandidatov za študij v predlaganem novem šolskem zavodu. Glede navadnih meščanov je ugotovil, da svoje otroke pustijo izučiti obrti, ki jo izvajajo sami, ali pa za kako drugo. Tudi za to se začnejo učiti z osmimi, devetimi ali desetimi leti. O otrocih iz delavskih in kmečkih družin je zapisal, da jih vzgajajo starši in jih navadijo na ročno in poljsko delo, kakršnega sami opravljajo. Dodal je, da „se ne zgodi pogosto, da bi starši tretje in četrte skupine pustili, da bi se njihovi otroci izučili česa drugega, če pa se za kaj takega le odločijo, je njihov cilj višja izobrazba, da bi se njihovi potomci preživljali kot duhovniki.“ Povzel je, da politični študij na Kranjskem ne bi zanimal večjega števila staršev.

„Popolnoma drugače pa je v nekatoliških deželah“, kjer po eni strani ne poznajo takega duhovniškega stanu, po drugi strani pa je tam bolj upoštevan stan trgovcev, ki jim v glavnem služijo in koristijo politične znanosti. „Ni dvoma, da je pisec tega tiska po vsem sodeč nekatoliške vere oziroma augsburške veroizpovedi in da s tem predlogom misli v glavnem na mladino svoje veroizpovedi.“

Enako kot Raditsch je Hofmann postavil uresničenje predlagane šole v širši okvir in razvil zametek šolskega načrta za deželo Kranjsko. „Gotovo pa je, da je najboljša, pravzaprav glavna podlaga za vse take politične, pa tudi latinske šole, za vse poklice in tako za vsa opravila na svetu kot tudi za večno zveličanje, da mladino brez razlike stanu in spola že v zgodnji mladosti, približno od šestega leta starosti naprej, začnemo poučevati v verouku in lepem vedenju, potem pa postopoma v branju in pisanju in tako dalje, kar se najlažje zgodi v tako imenovanih nemških šolah s pomočjo spretnih in pametnih učiteljev, ki znajo z mladino ravnati tako z obzirom kot tudi s potrebno

9 Pisno stališče je prispeval tudi svetnik Raigersfeld (op. T.D.).

strogostjo.¹⁰ Take šole je na Kranjskem pogrešal in ugotavljal, da „se ne more trditi, da bi bile take nižje ali tako imenovane nemške šole v deželi v dobrem redu, ravno obratno, na splošno se slišijo tožbe glede tega.“ Kot izjemo je videl kvečjemu Ljubljano, kjer je magistrat v javno dobro prebivalcev mesta poskrbel za šolo že pred dolgim časom. „S tem pa, da je za šolo poskrbljeno tukaj v Ljubljani, je še zelo malo storjeno. Tudi v vseh drugih mestih in trgih, pa tudi na deželi so šole prav tako neobhodno potrebne. Če kdo poreče, da za krščanski nauk poskrbijo že duhovniki, starši in sorodniki, pa naj pomisli, v kolikšni meri na deželi take otroke sploh vodijo v cerkev. Spovedniki pa bodo najbolje vedeli, koliko je staršev in odraslih, ki ne poznajo niti najosnovnejših stvari, ki so vernikom za zveličanje neobhodno potrebne.“ Spraševal se je, kaj taki starši sploh morejo posredovati svojim otrokom. Glede primerne vedenja je zapisal, da je „na podeželju pogosto težko razlikovati med ljudmi in nespametno živhaljo.“ Vedel je, da med prebivalstvom ni veliko pismenih ljudi. „Kar pa se tiče branja in pisanja, s posebnim ozirom na pravopis, bi patri jezuiti lahko pričali, v kolikšni meri ga dečki obvladajo, ko vstopijo v latinske šole. Ker pa v znanju pisanja v latinskih šolah ni posebnega pouka, se ni treba čuditi, da je le zelo malo ljudi s čitljivim rokopisom. Med navadnimi meščani in rokodelci – tudi tistimi v imenitnejših mestih – je zelo malo takih, ki se lahko pohvalijo, da si v svojem gospodinjstvu in poklicu najnujnejše lahko zabeležijo. Če pa gre za primerne uradne dopise, je znano, da je take osebe treba poklicati od drugod.“

V deželi ne manjka zmožnih in nadarjenih oseb, vendar pa z ozirom na srednji in nižji sloj v veliki meri manjkata izobrazba in zanj potrebni pouk. „Zato je lahko sklep samo eden, namreč da je treba najprej poskrbeti za boljše ureditev tako imenovanih nemških šol. To bi bilo najbolj koristno in potrebno.“ Razvil je, izhajajoč iz njemu znane odredbe, načrt za vzpostavitev šolstva v deželi: »Dobro se spominjamo, da je bila z najvišjim cesarsko-kraljevim ukazom skrb nedavno tega naložena tukajšnjemu mestnemu magistratu, deželi, okrožnim glavarjem pa izrecno glede mest in trgov, ne ve se pa, kakšen učinek je do sedaj imela odredba, ker so tožbe v zvezi s pomanjkanjem primeranih šol tako pogoste, kot so bile prej. Iz Gradca, deželnega mesta Štajerske, pa poročajo, da so take šole v dobrem redu in imajo posebne in očitne koristi. Kaj takega bi se lahko torej brez dvoma zgodilo tudi pri nas. Treba se je tega samo resno lotiti. Prvi pogoj, ki bi moral biti izpolnjen, so materialna sredstva za dohodke učiteljev. Zagotoviti bi jih bilo treba s šolninami, prostovoljnimi prispevki dobrotnikov, gotovo pa tudi s pomočjo javnih sredstev. Mesta bi morala poskrbeti za brezplačno stanovanje ter deputate žita in lesa, dežela pa z denarnimi prispevki „deloma za potrebo, deloma za okras dežele ali mest“. Sprašuje se, kaj je uglednejšega, koristnejšega in potrebnejšega kot svojo mladino tako vzgojiti, da se bo mogla oskrbovati ter državi in svoji domovini v velikem in malem vzpodbudno služiti? Nekaj sto goldinarjev bi po njegovem že zadostovalo.

10 Slikovna priloga 2.

Fortgang, oder Tugend sehen
 auch fortan mehr Tugend.
 Mittel ist es nicht, da ein
 ganz besondres Gut, zu
 solch notwendigen Tugend
 fundamentum so wohl zu Schulz
 politisch, als auch zu innern
 Tugenden dienen zu allem
 Professoren, und zu allem, und
 jeden Handlung in der
 Welt, je zur Tugend führt,
 pädagogisch, politisch und inner
 beschaffen, wenn die Tugend aus
 Tugend sind des Tugend, und
 Tugendst und in einem
 ganzem Leben, und Tugendst,
 gleich von dem Tugendst und
 Tugend in der Tugendst
 Leben, in guten Tugend, so hat
 und, und, im Leben, und
 Tugend, und so Tugend in
 Tugendst, und, und in so
 Tugendst Tugendst Tugendst
 von Tugendst, und Tugendst,
 Tugendst Tugendst, oder
 Tugendst Informatoribus
 Tugendst mit Tugendst Tugendst
 mit Tugendst, als Tugendst

Stran iz Hofmannovega načrta za organizacijo šolstva na Kranjskem
(hrani Avstrijski državni arhiv).

Drugi pogoj bi bil, da bi vzpostavitev in trajne skrbi za te šole ne zaupali posvetnim osebam, ki so preobložene že z drugimi zadevami, temveč duhovščini. Posebno skrb za šole, za sprejem in namestitve učiteljev, za določitev šolnine, za reden obisk šole, za večkratno spraševanje učencev, za upravljanje s sredstvi, tako rekoč celotno vodstvo naj bi poverili jezuitom, ki naj bi imenovali posebnega šolskega predstojnika. Jezuite je predlagal zato, ker je glavni predmet njihovega delovanja pouk nevednih, večanje časti božje in prave vere in dušni blagor. Tudi skladi in ustanove, ki jih uživajo jezuiti, so v glavnem namenjene šolam in poučevanju.

Te prve ali tako imenovane nemške šole je videl v tesni povezavi z višjimi, ker nihče ne more vstopiti v višje, če prej ni bil deležen pouka v branju in pisanju. Čim več znajo dečki, tem lažje se potem godi profesorjem v višjih šolah. Za jezuite je menil, da imajo tudi najboljše možnosti doseči dobrosrčne dobrotnike. Potem lahko namenjajo sredstva nadarjenim revnim otrokom in jim omogočijo izobrazbo. Iz vseh teh razlogov naj bi vodstvo nemških šol v krajih, kjer imajo jezuiti svoje postojanke, bilo poverjeno jezuitom. V drugih mestih in trgih naj bi prevzeli to nalogo duhovniki. Župnikom in vikarjem bi bilo treba uradno in strogo naročiti, da so v stiku z rektorjem kolegija v Ljubljani oziroma s patrom, ki mu je naloženo voditi šolstvo. Poročati bi mu morali, kako je usposobljen učitelj, ali starši pridno pošiljajo otroke v šolo, on pa naj bi dajal potrebne nasvete.

Kar se tiče podeželja oziroma vasi, pa ne ve prav, ali je koristno ali škodljivo oziroma priporočljivo kmečko mladino brez razlike poučiti v branju tiskanih knjig. Prej je mnenja, da bi lahko vodilo k zlorabi, zlasti ob deželnih mejah. Pridno pa bi jih bilo treba poučiti o krščanskem nauku in boljših navadah. Cerkveni predstojniki naj bi duhovnikom večkrat in s posebnim poudarkom nalagali to dolžnost. Čeprav se v zvezi s šolo v glavnem misli na mladino moškega spola, je po njegovem treba upoštevati tudi dekleta. V tem ali drugem mestu naj bi ustanovili šole, namenjene dekletom, kjer bi jih poučevali poleg verouka in lepega obnašanja tudi v branju in vsaj malo tudi v pisanju in poleg tega še v pletenju in kar je še podobnih koristnih del.

Kar velja za Kranjsko, naj bi veljalo tudi za mesti Gorico in Gradiško. Tudi tam naj bi dobili sposobne in spretno nemške učitelje in jih postavili pod nadzor jezuitov. Tembolj naj bi prišlo do tega, ker kolikor ve, njegovo cesarsko-kraljevo veličanstvo želi uvesti tudi tam dobri nemški jezik, pravilni način pisanja, kar bi bilo iz mnogih razlogov zelo potrebno. Mnogi, zlasti plemstvo, samo zato pošiljajo svoje otroke v druge kraje, da bi se naučili nemščine, kar pa je povezano z visokimi stroški. Če pa so otroci že malo starejši, se jim težko godi pri izgovoru in pravopisu. Če bi se nemščine naučili v zgodnjih otroških letih tako rekoč kot materinščine, bi se to zgodilo lažje in bolje in skoraj brez izdatkov. V Gorico in Gradiško bi pošiljali svoje otroke v nemške šole tudi iz bližnjega beneškega ozemlja in meščani Gorice in Gradiške bi od tega imeli nekaj koristi.

Svoje predloge je Hofmann zaključil z ugotovitvijo, da si zaslužijo prvo mesto med tako imenovanimi političnimi šolami dobro urejene nemške šole. „Če jih bo mladina sčasoma bolj in bolj obiskovala, ne bo od tega imela koristi samo dežela, temveč bi bilo v večji meri možno izpolniti tudi druge načrte, ki jih ima cesarsko-kraljevo veličanstvo.“

Potem ko je predsednik Herbestein slišal vsa mneja, je povzel, da delijo udeleženci mnenje, da je treba ustanoviti samo nemško šolo. Izrazil je upanje, da jim bo ljubljanski magistrat pri tem šel na roko. Mestni sindik je dejal, da ljubljanski magistrat že vzdržuje tudi v glasbi izkušenega učitelja, ki poučuje v hiši, imenovani meščanski špital (Bürgerliches Spital), in dodal, da učitelj poleg prostega stanovanja in plače v višini 25 goldinarjev prejema od vsakega dečka po 34 krajcarjev kot posebno nagrado. Učencev ima 25. Da bi v šoli uvedli boljši red, bi jo bilo treba podrediti jezuitom, ki bi odpravili morebitne pomanjkljivosti, uvedli stvari, ki se jim zdijo dobre, in bi učitelju šli na roke. Udeleženci posveta so si bili edini, da uvedba političnega seminarja ni niti priporočljiva niti primerna. Po vseh preudarkih so prišli do sklepa, da bi bil deželni prej škodljiv kot koristen. Predlagali pa so namestitev izkušenega učitelja nemščine. Predsednik je še posebej opozoril na Hofmannovo stališče. Protokol, ki so ga poslali na Dunaj, so pospremili s poudarkom, da je neobhodno potreben učitelj, ki odlično obvlada nemški jezik.

Dunaj se je takoj odzval (20. aprila 1754). V dopisu reprezentanci in komori na Kranjskem je odobril kranjske predloge. Dovolil je namestitev spretnega učitelja nemščine. Plačeval naj bi ga ljubljanski mestni svet. Ta učitelj naj bi mladino poučeval v branju, dobrem in pravilnem pisanju ter računanju. V Ljubljani naj bi našli tudi primeren kraj za šolo, ki naj bi bila pod vodstvom jezuitov. V zvezi z učiteljevo plačo je dunajski urad izrazil upanje, da bo zadostovala šolnina, v kolikor pa to ne bi zadostovalo, naj bi se je mestni svet ne branil vzeti v svoj proračun. Podobno javno nemško šolo naj bi ustanovili tudi v Gorici in Gradiški, najmanj pa v Gorici. Iz Ljubljane naj bi deželnemu upravniku v Gorici in deželnemu glavarju v Gradiški sporočili dunajske sklepe in jih začeli uresničevati. Študijski oddelek je uredbo oziroma rešitev z dne 20. aprila 1754 zabeležil pod »Nemška šola na Kranjskem v Ljubljani« (»Teutsche Schule in Krain zu Laybach«) in s podoznakami »Nemške jezikovne šole na Kranjskem, v Gorici in Gradiški« (»Teutsche Sprachschulen in Krain, Görz und Gradisca«) in še s »Politični seminar na Kranjskem« (»Seminarium Politicum in Krain«).

Tako se je na Kranjskem končala razprava o ustanovitvi političnega seminarja. Na Štajerskem in Češkem je bil katoliški šolski red piaristov pripravljen ustanoviti šolo po Grošovem načrtu.¹¹ Priprave na Češkem so zanimive, ker kažejo nekaj vzporednic in nekaj razlik z razpravo na Kranjskem. Reprezentanca in komora češkega kraljestva je prejela dekret z dunajskega dvora 16. septembra 1752¹², nekaj tednov pred tem, kot so jih dobile reprezentance in komore v drugih habsburških dednih deželah. Dunaj je vodstvo šole hotel zaupati piaristom, katoliškemu šolskemu redu. Podobno kot na Kranjskem so bili na Češkem jezuiti proti ustanovitvi političnega seminarja. Tudi v tej

11 Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*, Bd. 3, *Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Wien 1984, str. 361, op. 61.

12 Jaroslav Schaller, *Beschreibung der königl. Haupt- und Residenzstadt Prag [...]*, 4. Bd., Prag 1797, str. 204. <https://books.google.at/> (26. 09. 2015)

razpravi se je pokazala togost jezuitskega reda, ki je tedaj obvladoval srednje in visoko šolstvo, za osnovno pa se ni brigal. Piaristi kot mlajši tekmeci jezuitov na šolskem področju so bili na splošno naklonjeni šolskim reformam, kar se je pokazalo tudi ob primeru te šole nove vrste. Kljub odklonilnemu stališču jezuitov je Dunaj dvakrat potrdil svoj sklep (marca 1754 in marca 1755), vendar z določilom, da morajo piaristi zavod vzdrževati sami. Nasprotovanja pa niso ponehala. Jezuiti so se bali, da bi bila nova šola velika konkurenca za praško univerzo. Slednjič je Dunaj novembra 1755 z dvorno uredbo preklical ustanovitev seminarja.¹³ Razprava na Češkem pa kaže, da naj bi dobila češčina svoje mesto tudi v poklicno izobraževalni šoli, čeprav naj bi bila nemščina glavni učni jezik¹⁴, medtem ko na Kranjskem o tem ni bilo niti govora.

Za nadaljnji razvoj habsburške monarhije je imel velik pomen odnos do jezikov. V času razprave o uvedbi poklicno izobraževalnega šolstva se kažejo prvi zametki načrtne jezikovne politike, ki ne nazadnje v zvezi s šolstvom dobiva svoje jasne obrise. Bila je sestavni del reform razsvetljenega absolutizma. Dežele, katerim so vladali Habsburžani, niso spremenile le pravne, upravne, gospodarske, davčne, vojaške, kazenske, cerkvene, šolske in druge reforme, temveč je tudi jezikovna politika dala kulturnemu in družbeno političnemu razvoju novo dinamiko. Vodstvo habsburške monarhije, tako njeni vladarji kot tudi vodilni uradniki, so se odločili za projekt oblikovanja centralistične in čim bolj enotne države. Centralizacija in razširitev državne uprave je pomenila tudi ojačanje vloge nemščine. Ne samo to. S tem, da so deželni stanovi izgubili na politični moči, je tudi deželna zavest zgubila znaten del opore. Stanovi so bili nosilci deželne identitete. Z zmanjšanjem njihove moči je postalo lažje razviti nadregionalno zavest, ne le državno, temveč tudi narodno, z jezikom kot podlago. Novi oblikovalci dežel in države so vse bolj postajali visoki uradniki. Bili so važen dejavnik pri izoblikovanju jezikovne politike. Jasne uredbe v korist nemščine je Marija Terezija izdala šele okoli leta 1770, višek pa so dosegle pod Jožefom II.¹⁵ Duhu časa pa je že prej ustrezalo, da so se množili glasovi, da je treba v regijah, kjer prebivalstvo govori nenemške jezike, šolam dati nalogo, da širijo nemščino. Sredi 18. stoletja je stala habsburška monarhija na ločnici med prednacionalnim obdobjem in začetkom narodnih gibanj.

Habsburška monarhija je bila jezikovno in versko zelo pestra državna tvorba. S pragmatično sankcijo (1713) kot hišnim zakonom Habsburžanov, ki je postal del ustave vseh habsburških ozemelj, je opazno krenila na pot pospešenega poenotenja. Z njim je bilo povezano tudi prizadevanje za enoten upravni, uradni in sodni jezik. Zato je vodstvo države v času razsvetljenega absolutizma skušalo povezati državo s skupnim jezikom. In ta jezik naj bi bila nemščina. Za velik del ozemlja, ki je bilo poseljeno s

13 Ibid., zlasti pa Josef Haubelt, *Seminarium politicum a Gelasius Dobner, Československý časopis historický*, 1, 1979, str. 76–112.

14 Haubelt 1979, str. 107, posebej op. 100.

15 Primerjaj: Ulrike Eder, *„Auf die mehrere Ausbreitung der deutschen Sprache soll fürgedacht werden“ Deutsch als Fremd- und Zweitsprache im Unterrichtssystem der Donaumonarchie zur Regierungszeit Maria Theresias und Josephs II.*, Innsbruck, Wien, Bozen 2006.

Slovinci, to v marsičem ni bila nikakršna novost, ker je proti koncu srednjega veka nemščina nasledila latinščino kot domala edini jezik uprave. Le na majhnem delu sta bili v tej vlogi italijanščina in latinščina. Mnogojezničnost je bil velik izziv za državo, ki se je podala na pot poenotenja. Izziv je bil še večji, ker standardne zvrsti jezikov niso bile vsaj približno enako razvite. Nekateri jeziki so bili šele na začetni stopnji pisne kulture in le zelo majhen del oseb je znal brati in pisati. Med pismenimi je bil velik del takih, ki v svojem prvem jeziku (materinščini) niso pisali, temveč kvečjemu znali brati tiste redke tiske ali rokopise, ki so v tem jeziku obstajali. V mnogih jezikih ni bilo na razpolago učbenikov niti za osnovnošolski pouk, kaj šele za srednje šole. Ena izmed značilnosti zlasti srednjega in visokega šolstva v 18. stoletju je postopen prehod z latinščine kot glavnega učnega jezika na nemščino, v manjšem obsegu na druge žive jezike.

Sredi 18. stoletja slovenščina sicer ni bila čisto brez svoje pisne kulture, vendar niti približno ni bila tako razvita kot sosednji jeziki (z izjemo furlanščine). O nadpokrajinski zavesti, ki bi povezavovala prebivalstvo istega (ali močno podobnega) jezika v »namišljeno skupnost«, še ne moremo govoriti. Kaj več kot rahle zavesti o skupnem jeziku ni opaziti, pa še ta zaradi pojmovne pestrosti ni prišla do izraza, ker so prebivalci vojvodine Kranjske svoj jezik v glavnem imenovali kranjski jezik (v nemščini »krainerisch«), na Štajerskem in Koroškem pa slovenski/slovenji jezik (v nemščini »windisch«). Pisna kultura v »kranjskem jeziku« je bila najmočnejša med slovenskimi tedanjega časa in mogla se je opirati na deželno zavest. Kljub temu niti v ustni rabi, kaj šele v pisni med najvišjimi družbenimi plastmi slovenščina ni bila prevladujoči jezik komunikacije. Raba slovenskega jezika v tiskih je bila vsebinsko skoraj v celoti omejena na besedila cerkvenega značaja. V največji meri so slovenski tiski služili verskemu življenju in pouku, torej predvsem družbenemu discipliniranju.

Tako na Češkem kot na Kranjskem je prevladovalo prebivalstvo nenemškega jezika. Čeprav je češčina, kar se tiče njene rabe v javnem in kulturnem življenju, v 17. in 18. stoletju močno utrpela na pomenu, so vključili poučevanje češčine v kurikulum načrtovanega praškega političnega seminarja. V šolski razpravi na Kranjskem deželni jezik niti z imenom ne nastopa. Pojemov »krainerisch« ali »windisch« v protokolu ne najdemo. Jezik ogromne večine prebivalstva imenujejo na enem mestu »deželni jezik« („Landsprach“). Pojavlja se kvečjemu kot ovira za vzpostavitev srednje šole. Tudi v šolskem načrtu za Kranjsko je, kar se tiče njegove jezikovne ravni, v ospredju nemški jezik. Pojem »nemška šola« ni označeval le nasprotje k »latinski šoli«, temveč je sredi 18. stoletja izražal jezikovno politični program. Hofmann je v svojem načrtu pojem »nemško« („deutsch“) podčrtaval, kar gotovo kaže njegovo gledanje na vlogo, kakršno naj bi imela nemščina v osnovnem šolstvu na Kranjskem.

Razprava iz leta 1754 ilustrira tudi prehod najvišje pristojnosti v šolstvu. Državna oblast je začela vse bolj posegati v šolstvo in izobraževanje. Deželni stanovi že od zaprtja stanovskih šol (v trenutku, ko je zmagala protireformacija) niso več imeli opravka s šolstvom. Jezuitski red je vodil kolegije in univerze, za osnovne šole so skrbela mesta, trgi in župnije. Sredi 18. stoletja so skladno z reformami razsvetljenega absolutizma, ki so vključevale področje Cerkve, okrožni, deželni in državni uradi začeli posegati tudi v

osnovno šolstvo. Do načelne ugotovitve, da šolstvo »je in ostane na vsekdar politikum« pa je minilo še nekaj let (1770). Vir za Kranjsko v letu 1754 že nakazuje ta razvoj. Razprava okoli političnega seminarja kaže, da se je tudi na Kranjskem začela svetna oblast brigati za šolstvo, čeprav so šolsko nadzorstvo videli še v pristojnosti cerkve, zlasti še jezuitskega reda.

Sredina 18. stoletja je v habsburški monarhiji razpotje med splošno izobraževalnim in poklicno izobraževalnim šolstvom. Medgeneracijsko posredovanja znanja in spretnosti na področju poklicnega izobraževanja je začelo prehajati v pristojnost šolskih ustanov. Družina, dolgo glavni kraj predaje poklicnih veščin, cehi kot varuhi kakovosti in zaprtosti v rokodelskih poklicih, samouštvo in nabiranje izkušenj na dolgotrajnih potovanjih ni moglo več zadostiti potrebam po kvalificiranem osebju na številnih področjih razvijajočega se gospodarskega življenja.

S posebnim ozirom na razvoj šolstva na Kranjskem predstavlja vir iz leta 1754, zlasti stališče Hofmanna, zametek načrta za vzpostavitev šolstva, ki je približno dve desetletji starejši od predloga Blaža Kumerdeja¹⁶ in Šolske naredbe Marije Terezije iz leta 1774.

Viri in literatura

Viri:

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Unterricht und Kultus, Studienhofkommission, Karton 76, Politische Schulen (Sign. 16), Mappe 8: Politische Schulen (in genere und in Schlesien).

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Unterricht und Kultus, Studienhofkommission, Karton 96, Volksschulen (Sign. 18), Innerösterreich, Mappe: Krain, Laibach 1754–1791.

Literatura:

Eder, Ulrike: »Auf die mehrere Ausbreitung der deutschen Sprache soll fürgedacht werden“. *Deutsch als Fremd- und Zweitsprache im Unterrichtssystem der Donaumonarchie zur Regierungszeit Maria Theresias und Josephs II.*, Innsbruck, Wien, Bozen 2006.

Engelbrecht, Helmut: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*, Bd. 3, Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz, Wien 1984.

Ernstberger, Anton: Groß, Johann Gottfried, *Neue Deutsche Biographie* 7 (1966), str. 141 sl.

Groß, Johann Gottfried: *Unmaaßgebliche Gedancken über ein mit leichten Kosten zu errichtendes Seminarium politicum [...]* Nürnberg 1739.

16 Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I.*, Ljubljana 1963, str. 168–171.

- Haubelt, Josef: *Seminarium politicum a Gelasius Dobner*, *Československý časopis historický*, 1, 1979, str. 76–112.
- Kayserlich= und Königlicher Wie auch Erz=Herzoglicher, Dann Dero Haupt= und Residenz-Stadt Wien Staats= und Standes Calender Auf das Gnaden=reiche Jahr Jesu Christi MDCCLIV, Wien in Oesterreich.
- Schaller, Jaroslav: *Beschreibung der königl. Haupt- und Residenzstadt Prag* [...], 4. Bd., Prag 1797
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I.*, Ljubljana 1963.
- Will, G. A.: *Lebensgeschichte des sehr berühmt gewordenen Hofraths Johann Gottfried Groß, gewesenener Erlanger Zeitungsschreiber*, Nürnberg 1788.
- Zöllner, Erich: *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Wien, 1974)
- Žontar, Jože (Redaktion/Redakcija/Redazione): *Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-bibliographischer Führer – Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko-bibliografski vodnik – Manuale e carte sulle strutture amministrative nelle province die Carinzia, Varniola, Litorale e Stiria fino al 1918. Guida storico-bibliografica*, Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste 1988.

Zusammenfassung

Schulorganisationsplan für das Herzogtum Krain aus dem Jahr 1754

Teodor Domej

Im Zug der Reformen des aufgeklärten Absolutismus unter Maria Theresia wurde im Jahre 1752 an die Repräsentationen und Kammern der habsburgischen Erblanden eine Druckschrift »über ein mit leichten Kosten zu errichtendes Seminarium politicum«, eine berufsbildende Schule neuer Art, versandt. Verfasser dieses Plans (er wurde 1739 in Nürnberg gedruckt) war der deutsche Publizist und Reformpädagoge Johann Gottlieb Groß (1703–1768). Die höchsten Verwaltungsorgane in den Erblanden wurden beauftragt, unter Beiziehung von Sachverständigen zu diesem Plan Stellung zu nehmen. Aus drei Ländern, nämlich Böhmen, der Steiermark und Krain, gab es Rückmeldungen nach Wien. In Prag gingen die Piaristen daran, eine Schule dieser Art zu errichten, in Graz erklärten sie dazu ihre grundsätzliche Bereitschaft. Die Repräsentation und Kammer in Krain führte 1754 unter Teilnahme von Beamten, dem Rektor des Laibacher Jesuitenkollegs und des Laibacher Bistums eine Besprechung durch. Das Projekt, im Herzogtum Krain ein Politisches Seminar zu errichten, wurde als nicht durchführbar (»unthunlich«) abgelehnt, als »unumgängliche Nothwendigkeit« aber die Anstellung »eines in der teutschen Sprach perfectionirt tüchtigen Schullmeisters« in Laibach vorgeschlagen. Im Zug der Behandlung dieser Schulfrage wurden auch schriftliche Stellungnahmen abgegeben (unter anderem von Joseph Nitsch, dem Rektor des Jesuitenkollegs, und Johann Joseph von Hofmann, einem Beamten der Repräsentation und Kammer. Hofmann entwickelte einen Schulorganisationsplan für das Herzogtum Krain. Er schlug vor, die Oberaufsicht des Elementarschulwesens in die Hand der Jesuiten zu legen. Soweit bekannt, handelt es sich dabei um den ersten Schulorganisationsplan, der in der Zeit des aufgeklärten Absolutismus für Krain erstellt wurde. Der Beitrag behandelt unter anderem den sprachpolitischen Aspekt. Im Kontext der Zentralisierungsbestrebungen in der Habsburgermonarchie wurde im Rahmen der Bildungspolitik der Verbreitung der deutschen Sprache viel Aufmerksamkeit gewidmet. Die Wiener Zentralbehörde verordnete, dass sowohl in Laibach als auch in Görz und allenfalls auch zu Gradisca öffentliche deutsche Schulen einzurichten sind.